

5.1.3 চৰকাৰী ঘাটৰ পৰিমাণসমূহ (Measures of Government Deficit) :

যেতিয়া এখন দেশৰ চৰকাৰী ব্যয়ৰ পৰিমাণ সংগৃহীত ৰাজহৰ পৰিমাণতকৈ বেছি হয় তেতিয়া বাজেট ঘাট³ মল বুলি কোৱা হয়। (Budget deficit)। এখন চৰকাৰী বাজেট অধ্যয়ন কৰিলে কেইবা প্ৰকাৰৰ ঘাটৰ প্ৰত্যয় দেখা যায় আৰু এই অৰ্থনৈতিক প্ৰত্যয়সমূহৰ কিছুমান নিজা-নিজা প্ৰভাৱ প্ৰতিফলিত হোৱাও পৰিলক্ষিত হয়।

² 2005 চনৰ ভাৰতৰ কেন্দ্ৰীয় বাজেটত লিংগ ভিত্তিক (Gender Budgeting) বাজেট প্ৰত্যয়ৰ প্ৰৱেশ ঘটিছে। চৰকাৰৰ লিংগভিত্তিক প্ৰতিশ্ৰুতিবোৰ বাজেটৰ দ্বাৰা অনুশীলন কৰি লিংগ ভিত্তিক বাজেট প্ৰস্তুত কৰা হয়। এই বাজেটত নাৰীৰ শক্তি বৃদ্ধিৰ বাবে বিশেষ গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা হৈছে। লিংগ ভিত্তিক বাজেটত নাৰীশক্তিৰ উন্নয়নৰ বাবে আৱণ্টিত সম্পদসমূহ কেনেভাৱে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে তাৰ সময়ে সময়ে মূল্যাংকনৰ ব্যৱস্থা থাকে। 2006-07 চনৰ বাজেটত ইয়াৰ পৰিসৰ আগতকৈ বৃদ্ধি কৰা হৈছে।

³ যথা বিধি অনুসৰি, যি বাজেটত মুঠ (ৰাজহ আৰু মূলধন) ব্যয়ৰ পৰিমাণ মুঠ (ৰাজহ আৰু মূলধন) প্ৰাপ্তিতকৈ অধিক সেই বাজেট ঘাট বাজেট। 1997-98 বৰ্ষৰ বাজেটৰ পৰা, ভাৰতবৰ্ষত বাজেটত ঘাট দেখুওৱা অভ্যাস স্থগিত ৰখা হৈছে।

ৰাজহ ঘাটি (Revenue Deficit) :

চৰকাৰৰ বাজেট ৰাজহ শিতানত অন্তৰ্ভুক্ত হোৱা মুঠ ৰাজহ ব্যয়তকৈ যদি উক্ত শিতানত অন্তৰ্ভুক্ত হোৱা ৰাজহ আয় বা ৰাজহ প্ৰাপ্তিৰ পৰিমাণ কম হয় তেতিয়া তাক ৰাজহ ঘাটি হিচাপে আখ্যা দিয়া হয়।

ৰাজহ ঘাটি (Revenue deficit) = ৰাজহ ব্যয় (Revenue expenditure) – ৰাজহ প্ৰাপ্তি (Revenue receipts)

চৰকাৰৰ অকল চলিত আয়-ব্যয়ৰ লগত জড়িত লেন-দেনসমূহ ৰাজহ ঘাটিৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়। যেতিয়া চৰকাৰৰ ৰাজহ ঘাটি হয়, তেতিয়া চৰকাৰৰ সঞ্চয় আৰু বিনিয়োগ ক্ষমতা নাইকিয়া হয়। এনে পৰিস্থিতিত চৰকাৰী বিনিয়োগ আৰু উপভোগ ব্যয়ৰ বাবে প্ৰয়োজন হোৱা বিত্ত সংগ্ৰহ কৰিবলৈ চৰকাৰে দেশীয় আৰু বিদেশী নাগৰিক আৰু বিত্তীয় অনুষ্ঠানৰ পৰা ঋণ ল'বলৈ বাধ্য হয়। চৰকাৰে গ্ৰহণ কৰা এই ঋণ আৰু ঋণৰ বাবে দিব লগা সুদৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি হোৱাৰ ফলস্বৰূপে চৰকাৰে চৰকাৰী ব্যয় কৰ্তন কৰিবলৈও বাধ্য হয়। যিহেতু ৰাজহ ব্যয়ৰ এটা প্ৰধান অংশই হ'ল প্ৰতিশ্ৰুতিবদ্ধ ব্যয় (Committed expenditure), সেয়েহে এনেকুৱা ব্যয় কমাৰ নোৱাৰি। এনে ক্ষেত্ৰত চৰকাৰে প্ৰায়ে উৎপাদনশীল মূলধন ব্যয় (Productive Capital Expenditure) বা কল্যাণকামী ব্যয় (Welfare Expenditure) হ্ৰাস কৰাহে পৰিলক্ষিত হয়। ইয়াৰ ফলস্বৰূপে দেশৰ অৰ্থনৈতিক বৃদ্ধিৰ হাৰ নিম্নগামী হয় আৰু ই কল্যাণ সাধনত প্ৰতিকূল অৱস্থাৰ সৃষ্টি কৰে।

ৰাজকোষীয় ঘাটি (Fiscal Deficit) :

চৰকাৰৰ মুঠ ব্যয় আৰু মুঠ প্ৰাপ্তিৰ (ঋণৰ পৰা হোৱা উপাৰ্জন বাদ দি) মাজত থকা পাৰ্থক্যকেই ৰাজকোষীয় ঘাটি বুলি কোৱা হয়।

মুঠ ৰাজকোষীয় ঘাটি = মুঠ ব্যয় — ৰাজহ প্ৰাপ্তি + ঋণ সৃষ্টি নকৰা মূলধন প্ৰাপ্তি
(Gross fiscal deficit = Total expenditure – (Revenue receipts + Non-debt

creating capital receipts)। ইয়াত ঋণ সৃষ্টি নকৰা মূলধন প্ৰাপ্তি বুলিলে ধাৰ নোলোৱাকৈ পোৱা প্ৰাপ্তিসমূহক বুজায়। অৰ্থাৎ ঋণ আদায় (recovery of loans) আৰু ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অধীনস্থ উদ্যোগসমূহৰ বিক্ৰীৰ পৰা পোৱা উপাৰ্জন আদি ইয়াৰ উদাহৰণ।

চৰকাৰী ঋণৰ জৰিয়তে ৰাজকোষীয় ঘাটিৰ বিত্ত যোগান ধৰা হয়। ই চৰকাৰৰ সকলো উৎসৰ পৰা প্ৰয়োজন হোৱা মুঠ ঋণৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰে। বিত্ত যোগানৰ দিশৰ পৰা চালে মুঠ ৰাজকোষীয় ঘাটি = শুদ্ধ ঘৰুৱা ঋণ গ্ৰহণ + ভাৰতীয় ৰিজাৰ্ভ বেংকৰ পৰা লোৱা ঋণ + দেশৰ ভিতৰৰ পৰা বা বিদেশৰ পৰা ব্যাপকভাৱে গ্ৰহণ কৰা ঋণ।

(Gross fiscal deficit = Net borrowing at home + Borrowing from RBI + Borrowing from abroad)

ইয়াত শুদ্ধ ঘৰুৱা ঋণ গ্ৰহণ বুলিলে বিভিন্ন পদ্ধতিৰ (উদাহৰণস্বৰূপে নানা ধৰণৰ ক্ষুদ্ৰ সঞ্চয় আঁচনি) জৰিয়তে জনসাধাৰণৰ পৰা প্ৰত্যক্ষভাৱে গ্ৰহণ কৰা ঋণ আৰু বিধিসন্মত তাৰল্য অনুপাতৰ (Statutory Liquidity Ratio - SLR) জৰিয়তে বাণিজ্যিক বেংকৰ পৰা পৰোক্ষভাৱে গ্ৰহণ কৰা ঋণৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰিব পাৰি। কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ ৰাজকোষীয় ঘাটি (Fiscal deficit) 1990-91 চনৰ মুঠ জাতীয় উৎপাদনৰ (GDP) 6.6 শতাংশৰ পৰা 1996-97 চনত 4.1 শতাংশলৈ কমাই অনাৰ পাছত 2001-2002 চনত 6.2 শতাংশলৈ বৃদ্ধি পায় (তালিকা 5.1)। ৰাজকোষীয় দায়িত্ব সম্পৰ্কীয় আৰু বাজেট পৰিচালনা আইন 2003 (FRBMA - 2003) ৰ প্ৰয়োগৰ ফলত, 2004-2005 চনত ৰাজকোষীয় ঘাটি আৰু ৰাজহুৱা ঘাটি ক্ৰমে 4.1 শতাংশ আৰু 2.5 শতাংশলৈ হ্ৰাস পায় (সাময়িকভাৱে পোৱা তথ্যৰ ভিত্তিত)। ৰাজকোষীয় ঘাটিৰ সমানুপাতত ৰাজহুৱা ঘাটিৰ বৰ্ধিত অংশই (যিটো 1990-91 চনত 49.4 শতাংশ আছিল কিন্তু 2003-04 চনত 79.7 শতাংশলৈ বৃদ্ধি হৈছিল) ৰাজহুৱা ঘাটিৰ গুণ (quality) দ্ৰুত গতিত হ্ৰাস কৰাৰ কথা কে সূচনা কৰে।

তালিকা 5.1 কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ প্ৰাপ্তি আৰু ব্যয়

(মুঠ জাতীয় উৎপাদনৰ শতকৰা হিচাপত)	1990-91	2000-01	2001-02	2002-03	2003-04
1. ৰাজহ প্ৰাপ্তি (ক+খ)	9.7	9.1	8.8	9.4	9.6
ক) কৰ ৰাজহ (ৰাজ্যসমূহৰ শুদ্ধ অংশ)	7.6	6.5	5.9	6.5	6.8
খ) অনা কৰ ৰাজহ	2.1	2.7	3.0	3.0	2.8
2. ৰাজহ ব্যয়	12.9	13.2	13.2	13.8	13.1
ক) সুদ পৰিশোধ	3.8	4.7	4.7	4.8	4.5
খ) প্ৰধান ৰাজকীয় সাহায্য	1.7	1.2	1.3	1.7	1.6
গ) প্ৰতিৰক্ষা ব্যয়	1.9	1.8	1.7	1.7	1.6
3. ৰাজহ ঘাটি (2 - 1)	3.3	4.0	4.4	4.4	3.6
4. মূলধন প্ৰাপ্তি (ক+খ+গ)	5.6	6.3	7.1	7.4	7.5
ক) ঋণ আদায়	1.0	0.6	0.7	1.4	2.4
খ) অন্যান্য প্ৰাপ্তি (প্ৰধানকৈ ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অধীনৰ উদ্যোগসমূহৰ অৰিনিয়োগ)	0.0	0.1	0.2	0.1	0.6
গ) ঋণ গ্ৰহণ আৰু অন্য দেনাসমূহ	4.6	5.6	6.2	5.9	4.5
5. মূলধন ব্যয়	4.4	2.3	2.7	3.0	4.0
6. মুঠ ব্যয় [2+5=6(ক)+(খ)]	17.3	15.4	15.9	16.9	17.1
ক) পৰিকল্পনা ব্যয়	5.0	3.9	4.4	4.6	4.4
খ) পৰিকল্পনা বহিৰ্ভূত ব্যয়	12.3	11.5	11.4	12.3	12.6
7. ৰাজকোষীয় ঘাটি [6-1-4 (ক) - 4 (খ)]	6.6	5.6	6.2	5.9	4.5
8. প্ৰাথমিক ঘাটি [7 - 2(ক)]	2.8	0.9	1.5	1.1	0.0

প্ৰাথমিক ঘাটি (Primary Deficit) :

আমি নিশ্চয় উল্লেখ কৰিব পাৰোঁ যে চৰকাৰৰ ঋণ লোৱাৰ আৱশ্যকতাৰ ফলত জমা হৈ থকা ঋণৰ ওপৰত বাধ্যতামূলক সুদকো অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়। চলিত ব্যয় ৰাজহতকৈ অধিক হোৱাৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত প্ৰয়োজন হোৱা ঋণৰ পৰিমাণ নিৰূপণ কৰিবলৈ প্ৰাথমিক ঘাটি (Primary Deficit) গণনা কৰাটো আৱশ্যক হয়। বাজেটৰ ৰাজকোষীয় ঘাটি আৰু বিত্তীয় বছৰটোত প্ৰদান কৰিবলগীয়া সুদৰ পাৰ্থক্যকে প্ৰাথমিক ঘাটি বোলে। অৰ্থাৎ মুঠ প্ৰাথমিক ঘাটি = মুঠ ৰাজকোষীয় ঘাটি — প্ৰদান কৰিবলগীয়া শুদ্ধ সুদ।

ইয়াত শুদ্ধ সুদ প্ৰদান = সুদ প্ৰদান — সুদ প্ৰাপ্তি (শুদ্ধ ঘৰুৱা ঋণ প্ৰদানৰ পৰা পোৱা

চৰকাৰী সুদ)